

Bohoslužba ve světle Nového zákona:

jednota a rozmanitost*

Peter Cimala

Anotace

Značná liturgická různorodost, která je patrná jak mezi jednotlivými církvemi, tak v rámci jedné denominace, otevírá otázku po společném základu křesťanské bohoslužby. Tato studie se zaměřuje z novozákonního pohledu na problematiku bohoslužby, která dnešní křesťany spojuje i rozděluje. Právem bychom mohli očekávat od kanonických textů Nového zákona, že zahrnují a představují jeden normativní model křesťanské bohoslužby. Avšak z Nového zákona samotného získáváme pouze útržkovité zprávy o bohoslužbě prvních křesťanů, proto je každý pokus o rekonstrukci její podoby nebo normativního vzoru problematický. V Novém zákoně nacházíme základní společné a jednotící prvky raně křesťanské bohoslužby, nicméně pluralita byla přítomná již od počátků existence církve. Pokouším se doložit úzký vztah mezi eklesiologickou a liturgickou pluralitou v raném křesťanství. Studie se věnuje základním předpokladům bádání, uvádí do terminologie, metodických obtíží nebo ukazuje na židovské kořeny a dědictví křesťanské bohoslužby. V závěrečné kapitole překládám několik impulsů pro bohoslužbu v 21. století.

Annotation

The extensive diversity of the worship practice which is obvious both among the various Christian churches and also among congregations within a single denomination raises the issue of the common foundation of Christian worship. This essay focuses on the New Testament point of view regarding questions of the liturgy which both unites and divides contemporary Christians. It could be rightly expected that the canonical texts of the New Testament would include and produce one normative model for Christian worship. But we get only fragmentary information from the New Testament itself about the liturgy of the first Christians, therefore every attempt to reconstruct its shape or normative pattern deals with

*Text je přepracovanou přednáškou, která byla přednesena na Evangelikální teologické konferenci v Praze 5. 11. 2007.

this problem. We find in the New Testament principal common and unifying elements of early Christian worship though diversity was present in the church from the very beginning of its existence. I attempt to show a close relationship between ecclesiological and liturgical diversity in early Christianity. The study presents fundamental presuppositions of the research, a short introduction to the terminology, methodological difficulties and the Jewish background of Christian worship. There are several suggestions for worship in the 21st century in the last chapter of my essay.

Americký kazatel A. W. Tozer se v polovině 20. století vyjádřil velmi kriticky o stavu křesťanské bohoslužby. Má za to, že mnoho křesťanů je sice dobře informovaných a zastává „správné názory“, a přesto si není jistý, zda byla někdy doba, ve které by duchovní bohoslužba byla v takovém úpadku.¹ Nehodlám se pouštět do zkoumání současného stavu bohoslužby a oprávněnosti Tozerovy kritiky. Avšak předložené novozákonní studii i čtenářům hrozí zmíněné nebezpečí, že půjde o pouhé informování bez vztahu k životu církve. Přestože úvodní části článku jsou především přehledové, studie jako celek chce být impulsem k promyšlení podstaty křesťanské bohoslužby z novozákonního pohledu. Článek nechce a ani nemůže být shrnutím všeho podstatného k tématu. Jeho cílem je reflexe našich názorů, naší teologie bohoslužby a její praxe ve světle Nového zákona. V několika krocích se krátce zastavíme u základních předpokladů, metodických obtíží, klíčové terminologie, počátků křesťanské bohoslužby a několika stěžejních liturgických prvků. V závěru studie se obrátím k podnětům pro bohoslužbu v 21. století. Jak naznačuje podtitul, hodlám se vracet k tématu *jednoty i různorodosti křesťanské bohoslužby*.

Bohoslužba jednotící a rozdělovající

V různých podobách se setkáváme s názorem, že bohoslužba nás spojuje, zatímco dogmata a teologické doktríny nás rozdělují („worship unites, doctrine divides“). Je tomu skutečně tak? Téma jednoty a pestrosti považuji za aktuální v kontextu vývoje v českých církvích po roce 1989. Možnosti, které se otevřely se získanou náboženskou svobodou, přinesly s sebou zároveň nové výzvy, otázky a spory, ve kterých hrála bohoslužba nemalou roli. Snahy vyjít z vynucených církevních ghatt, příchod nových „necírkevních“ hostů a konvertitů, vlivy postmoderní kultury a mnoho dalších faktorů přispělo

¹ A. W. Tozer, *Následování Boha*, 10. „Velká část Církve ztratila umění bohoslužby úplně a na její místo přišla ta divná a cizí věc zvaná „scénář“. Tento výraz byl vypůjčen z divadelní terminologie a se smutnou moudrostí byl aplikován na tento druh veřejné služby, který mezi námi probíhá místo uctívání Boha.“

k rostoucí pestrosti účastníků křesťanských bohoslužeb v naší zemi. Jedním z viditelných výsledků proměn za posledních dvacet let je nárůst liturgické různorodosti.² Zatímco jedněmi je pestrost vítána a každá novinka je vnímána jako posun vpřed, druzí se obávají ztráty jednoty a opouštění dobrých tradic otců. Je potřeba se obávat pestrosti a různorodosti? Kde hledat základní jednotící bohoslužebné prvky? Mají snahy o liturgickou unifikaci své opodstatnění v Bibli?

Jako příklad, že bohoslužba je jednotící i rozdělující, mohu uvést setkání v rámci ekumenického týdne modliteb. V našem městě se do něj zapojuje šest různých křesťanských církví. Každá z nich má své bohoslužebné formy a důrazy, svou typickou liturgii. Pestrost je zřejmá každému, kdo navštíví všech šest večerních bohoslužeb. Přes tuto různost, kterou nebylo možno přehlédnout, existuje společný jmenovatel ve čtení Písma, v kázání, společném zpěvu, modlitbách, vyznáních nebo sbírce. Je potřeba zmínit, že tato jednota má vážné omezení díky nemožnosti slavit společně eucharistii, Večeři Páně.³ Další zkušenosti z ekumeny i z vlastní církve dokládají a podporují konstatování, že bohoslužba je silným sjednocujícím prvkem.⁴ Avšak zmiňované heslo „worship unites, doctrine divides“ nepovažuji za přesné. Mimo jiné proto, že řada diskusí a ostrých sporů, které jsem v církvi doposud zaznamenal, se týkala právě bohoslužebných forem. Podobně David Peterson píše, že pokud chceme vyvolat mezi křesťany živou diskusi, máme začít tématem bohoslužby.⁵ *Proto hned v úvodu podtrhuji, že bohoslužba nás rozdělovala a dále rozděluje, přestože může a má být spojující silou.* Jak s tím souvisí teologické doktríny? Zcela zásadně, protože v liturgii se vyjadřuje a artikuluje naše víra – přímo i nepřímou, a proto nutně bohoslužba vyjadřuje kus naší teologie, ať jsme si toho vědomi, nebo nikoliv.⁶ Tak je tomu i viditelně v případě rozděleného stolu Páně. Jde výhradně o teologii, nebo také o něčeho dalšího?

Proč k liturgické jednotě na základě Nového zákona již nedošlo, když máme tolik studií k bohoslužbě v Novém zákoně z pera předních odborníků protestantských i katolických? Na základě znalostí z dějin církve, dějin dogmatu a dnešní hermeneutiky je zřejmé, že vedle Písma jako „normy normans“ hraje klíčovou roli naše tradice „norma normata“ a další vlivy. Není třeba dokazovat, že reformační důraz a princip SOLA SCRIPTURA rozhodně nevyřadil tradici ze hry, jak se mnozí protestanté domnívali. Jak jsem zmínil, naše

² Mohu hovořit především o rostoucí pestrosti v rámci Církve bratrské.

³ K rozdělenému stolu Páně viz P. Filipi, Hostina chudých, 101nn.

⁴ J. D. G. Dunn, Unity and Diversity, 135: „Worship is one of the great unifying forces in Christianity.“

⁵ D. Peterson, Worship in the New Testament, 51

⁶ K tématu liturgie a dogma viz Blackwelova encyklopedie moderního křesťanského myšlení, 280-284.

bohoslužby vyjadřují kus naší teologie, spolu s ní a neoddělitelně od ní se v bohoslužbě odráží naše církevní tradice, duchovní zkušenost, kulturně-sociální pozadí a řada jiných faktorů. Ano, liturgie nás může spojovat, nicméně stejně dobře nás rozdělovala a rozděluje.

1. Bible jako základní liturgická kniha

Z pohledu oboru zkoumajícího bohoslužbu, který se nazývá liturgika,⁷ je Bible nejstarší a také hlavní liturgickou knihou.⁸ Proč začínat zde? Naše liturgie potřebuje být opakovaně zkoumána z pohledu Nového zákona. Nejen proto, že Nový zákon považujeme za klíčovou „liturgickou knihu“, ale také zcela prakticky musí být naše bohoslužba neustále reformována.⁹ Hrozí nám dvě nebezpečí. Zaprvé, že liturgie a její formy se stanou „světem sám pro sebe“¹⁰ – bohoslužba bude pro nové návštěvníky nesrozumitelná, pro pravidelné účastníky vyprázdněná. Zadruhé křesťanská bohoslužba byla a je v nebezpečí, že se stane modloslužbou nebo lidovou tradicí spíše než uctíváním živého Boha. Proroci opakovaně varovali před uctíváním němých model místo Hospodina (Iz 45,20). V Novém zákoně čteme Pavlova kritiku uctívání lidských výtvorů (Ř 1,17nn; Ga 4,8). Ve Skutcích čteme o pokusu uctívat apoštoly jako božstvo (Sk 14,11n). Mnohé příklady z dějin Izraele i církve potvrzují, že nebezpečí idolatrie je trvalé.¹¹ Proto potřebujeme být nejen s Novým zákonem obeznámeni a obohaceni, ale také formováni Novým zákonem. Má-li platit, že Písmo je normou pro naše *učení a život*, potřebujeme ve světle Bible opakovaně přezkoumávat naši tradici, zavedené zvyklosti, osvědčenou praxi i nejrůznější reformní pokusy. Jak dále uvidíme, není taková snaha bez problémů.

1.1 Očekávání od textů Nového zákona

Prvním a oprávněným očekáváním od Nového zákona je hledání pravé a normativní podoby křesťanské bohoslužby. Zápas o bohoslužbu je skutečně ekumenický ve dvojitým smyslu. Jednak se týká všech církví napříč ekumenou. Zadruhé je ekumenický ve smyslu hledání ekumenické bohoslužby, tedy bohoslužby sjednocující křesťany napříč konfesemi. Mnozí osobně zažili spory o podobu liturgie i reformní pokusy. Při nich opětovně vystupuje do popředí potřeba nějakého měřítko nebo normy. Zde vyvstává dvojí očekávání od

⁷ Něm. *Liturgik* nebo *Liturgiewissenschaft*, angl. *liturgics* nebo *liturgiology*.

⁸ A. Adam, *Liturgika*, 79: „...prvotním zdrojem pro liturgickovědní poznání jsou *spisy Nového zákona*...“ (zvýraznění autorovo).

⁹ Také A. Adam, *Liturgika*, 432, hovoří o neustálé potřebě reformy liturgie.

¹⁰ J. Smolík, *Kapitoly z liturgiky*, 87: „Závěrem zdůrazňujeme, že liturgické formy nemají smysl ani cíl samy v sobě.“

¹¹ Lary Hurtado v závěru své studie píše oprávněně o nebezpečí idolatrických tendencí, srov. L. W. Hurtado, *At the Origins of Christian Worship*, 118.

Nového zákona: (a) protože nás rozděluje tradice, teologie, zkušenost nebo kultura, obracíme se k Novému zákonu s nadějí, že na tomto společném základě snad najdeme ztracenou jednotu v liturgické oblasti – může jít o místní sbor, denominaci či ekumenický dialog; (b) při pokusech o reformu liturgie (pod heslem „církve stále se reformující“) se obracíme k Novému zákonu ve snaze dokázat, že daná reforma nebo pokus o ni je více či méně založená na Novém zákoně, proto je tedy krokem nezbytným a legitimním. Opakem je snaha doložit, že reformní pokusy Písmu vlastně odporují a liturgický status quo naopak odpovídá biblickému pojetí. Odchýlení by v takovém případě znamenalo odchýlení se od Písma.

1.2 Novozákonní eklesiologie a liturgie

Téma bohoslužby bytostně souvisí s eklesiologií, naukou o církvi. Tím se dostáváme ke dvěma předpokladům, které formuloval Pavel Filipi ve své knize *Církev a církve*: (1) „První vyznavačsko-doktrinní formulace, které v Novém zákoně nacházíme, se týkají christologie, nikoli eklesiologie.“ To znamená, že v centru zájmu stojí učení o Kristu, jeho díle a . . . , nikoliv učení o uspořádání církve. (2) „písemnictví Nového zákona . . . nepodává žádný jednotný, konsistentní eklesiologický obraz.“¹² Autor se odvolává na závěry německého novozákonníka E. Käsemanna, podle kterého máme v Novém zákoně pluralitu modelů církve, a tedy také pluralitu různých eklesiologií.¹³ Jak souvisejí výše uvedené teze s naším tématem? Velmi zásadně, a to jak po stránce metodické, tak obsahové. Jestliže není možné najít jednu „normativní eklesiologii“ v Novém zákoně, můžeme najít normativní liturgii?

1.3 Základní východiska

Základní východisko pro naše pozorování je následující. Nový zákon je přijímán napříč konfesemi jako norma pro víru a život jednotlivce i křesťanského společenství – a to včetně křesťanské bohoslužby. Zopakujeme již zmíněné, že novozákonní spisy jsou hlavním pramenem pro studium raně křesťanské liturgie. Proto s heslem „zpět k pramenům“ (*ad fontes*) budeme oprávněně hledat v Novém zákoně důležité údaje pro utváření našich bohoslužeb. Zde je třeba zmínit druhou skutečnost. Badatelé se shodují, že Novozákonní texty nám nabízejí pouze neúplné a fragmentární zprávy o bohoslužbě rané církve. Adolf Adam konstatuje: „V Novém zákonu nenajdeme žádný systematický popis prvokřesťanské bohoslužby, zato množství jednotlivostí a náznaků, které vyžadují

¹² P. Filipi, *Církev a církve*, 37.

¹³ E. Käsemann, *Einheit und Vielfalt*, 273 - 278. Podle Käsemanna nám Nový zákon nepodává žádnou pevnou eklesiologii (*ecclesiologia perennis*), nabízí nám však eklesiologické modely (*Grundtypen*).

diferencovaný výklad.¹⁴ Toto zjištění s sebou přináší metodické problémy, jakým způsobem rekonstruovat z dostupných zpráv podobu raně křesťanské bohoslužby. Každý pokus se musí vyrovnat s nebezpečím zevšeobecnění, s konfesijní předpojatostí nebo ahistorickými tendencemi.¹⁵

Co to pro nás znamená obecně? Reakce na takové zjištění může být dvojího druhu. *Protože* nemáme systematický a detailní popis bohoslužby v Novém zákoně, nebudeme se k Novému zákonu vůbec obracet a hledat zde odpovědi na otázky 21. století. Budeme se obracet jinam a hledat odpovědi jinde v našich tradicích, kultuře, sociologii, psychologii nebo antropologii. Je možné přistoupit k otázce jinak: *Přestože* nemáme systematický popis bohoslužby, budeme zkoumat dochované zprávy, jednotlivosti či náznaky, a na jejich základě hledat základní rysy raně novozákonní bohoslužby, které budou tvořit základ pro srovnání s praxí církve v 21. století. Jak již zaznělo v citátu předního katolického odborníka Adolfa Adama, musí se jednat o „diferencovaný výklad“, protože Nový zákon není a nechce být „učebnicí liturgiky“.

2. Leiturgia - pojem, významy a kontexty v Novém zákoně

2.1 Původní význam pojmu

Pojem liturgie je odvozen z řeckého *leiturgia* (λειτουργία), sloveso *leitúrgein* (λειτουργειν), latinsky *liturgia*. Řecké slovo se skládá ze dvou částí: *leitos* (λήϊτος) - „náležející k lidu“ a *ergon* (ἔργον) - „dílo a čin“.¹⁶ V doslovném překladu znamená *leitúrgia* „dílo lidu“. Pojem označoval službu nebo čin vykonaný pro blaho lidu, ať už bohatými měšťany, nebo jednotlivými městy.¹⁷ Původně nešlo ani o pojem kultický nebo náboženský, nýbrž veskrze politický. Bohatí občané odváděli příspěvky ve prospěch obce, ze kterých se financovalo loďstvo, státem pořádané slavnosti atd. Až později byla *leiturgia* spojena také s nábožensko-kultovní službou.

2.2 Septuaginta a hebrejské pozadí

Pojem *leiturgia* nacházíme v Septuagintě (LXX), v řeckém překladu Starého zákona, asi 40krát, sloveso *leiturgeó* asi 100krát. Výraz je užit jako terminus technicus pro chrámovou službu kněží a levitů.¹⁸ Je překladem pojmu *abodah* (אָבֹדָה) na místech, kde se hovoří o bohoslužbě a službě v chrámu,

¹⁴ A. Adam, *Liturgika*, 27. Také H. Conzelmann, *Geschichte*, 35: „Von festen Formen im Sinn einer Verfassung und Gottesdienstordnung kann fuer die Frühzeit kaum die Rede sein.“

¹⁵ A. Aune, *Worship*, 974, stručně představuje základní metodologické problémy bádání.

¹⁶ Z řeckého pojmu ληϊτουργεω, -ουργός, raně podoby od λητ-, λειτ-, attická forma: λητουργεω. Lid (*laos*) atticky lid: λεός = λαός, ionsky: ληός.

¹⁷ A. Adam, *Liturgika*, 17.

¹⁸ EWNT II, 859.

srov. 2P 35,10.16, nebo *šeret* (שרת), srov. Ex 28,35. Ojediněle označuje *leiturgia* také pohanský kult (Ez 44,12; 2Pa 15,16).¹⁹ V židovství dochází především v rámci synagogy a v diaspoře ke spiritualizaci pojmu kultické služby – modlitba jako oběť (srov. Mdr 18,21).²⁰

2.3 *Leiturgia* v Novém zákoně

Pojmy odvozené od slova *leiturgia* nacházíme v Novém zákoně poměrně zřídka, a to celkem 15krát.²¹ Z toho pouze na jediném místě je užito sloveso *leiturgein* jako bohoslužebné jednání křesťanů. Ve Sk 13,2 čteme: „Když konali bohoslužbu Pánu a postili se, řekl Duch svatý: ‚Oddělte mi Barnabáše a Saula k dílu, k němuž jsem je povolal.‘“

Sk 13,2 Λειτουργούντων δὲ αὐτῶν τῷ κυρίῳ καὶ ἠσθευόντων εἶπεν τὸ πνεῦμα τὸ ἄγιον· ἀφορίσατε δὴ μοι τὸν Βαρναβᾶν καὶ Σαῦλον εἰς τὸ ἔργον ὃ προσκέκλημαι αὐτούς.

Jde skutečně o jedinečné místo v Novém zákoně, kde Lukáš užívá spojení „když konali bohoslužbu Pánu.“ Podle Balze jde o slavnostní řeč kněžské terminologie podle LXX (2Kr 13,10; Ez 40,46; Dan 7,10).²² Je zřejmé, že kultické pochopení bylo přejato a plně spiritualizováno na křesťanskou bohoslužbu, zde bylo přeneseno konkrétně na modlitební společenství.²³ „Nekultické“ pochopení odpovídá povaze raně křesťanské bohoslužby. Vedle této zmínky nacházíme v Novém zákoně celou řadu kontextů, ve kterých se pojem *leiturgia* a odvozeniny nacházejí:²⁴

1. kněžská služba v chrámu (L 1,23; Žd 9,21; 10,11): „Každý kněz stojí a koná denně bohoslužbu, znovu a znovu přináší tytéž oběti, ale ty nikdy nemohou navždy zahladit hříchy“ (Žd 10,11);
2. pravá kněžská služba Ježíše Krista (Žd 8,2.6): „Avšak Ježíš dosáhl vznešenější služby, právě tak jako je prostředníkem vyšší smlouvy, založené na lepších zaslíbeních“ (Žd 8,6);
3. služba andělů (Žd 1,7.14);
4. apoštolská služba – Pavel se označuje jako *leiturgos* Ježíše Krista (Ř 15,16; Fp 2,17): „Ale i kdybych měl skropit krví oběť a službu (λειτουργία), kterou Bohu přináším, totiž vaši víru, raduji a spoluraduji se s vámi se všemi“ (Fp 2,17);

¹⁹ Základní přehled o bohoslužbě ve SZ podává NBS 108; D. Peterson, *Worship in the New Testament*, 51-54.

²⁰ TBLNT, 935.

²¹ Tvary: *leiturgeó* pouze 3krát, *leiturgia* 6krát, *leiturgos* 5krát, *leiturgikos* 1krát.

²² EWNT II, 861.

²³ Takto TBLNT, 936.

²⁴ Srov. K.-H. Bieritz, *Liturgik*, 2.

5. finanční pomoc společenství, např. sbírka pro Jeruzalém (Ř 15,27; 2K 9,12);
6. služba římských vládců: „Proto také platíte daň. Vládcové jsou v Boží službě, když se drží svých úkolů“ (Ř 13,6).

2.4 Další pojmy

V Novém zákoně nacházíme celou řadu výrazů, které označují křesťanskou bohoslužbu. Především výraz „sejít se dohromady“, „shromáždit se“ *synerches-thai* (1K 5,4) nebo shromáždit se v církvi (*ekklésia*) – (συνερχομένων ἑμῶν ἐν ἐκκλησίᾳ). Také v Novém zákoně ojedinělý výraz *synagogé* v Jk 2,2 (συναγωγή) nebo *episynagógé* (Žd 10,25). Pro eucharistické shromáždění spojení: „lámání chleba“ (Sk 2,42.46; 20,7.11), Večeře Páně (1K 11,20), „stůl Páně“ (1K 10,21). Českým pojmem „bohoslužba“ může být překládáno ještě řecké *latreia* (λατρεία) a *latreuó* (λατρεύω), které vyjadřuje náboženské uctívání Boha/bohů (např. Ř 9,4; Žd 9,6). U Pavla nacházíme spojení *logiké latreia*. Ř 12,1 „Vybízím vás bratři, pro Boží milosrdenství, abyste sami sebe přinášeli jako živou, svatou, Bohu milou oběť; to ať je vaše pravá bohoslužba (τὴν λογικὴν λατρείαν ἑμῶν).“ Výčet můžeme ukončit pojmem *proskyneó* (προσκυνέω), který se vyskytuje v Novém zákoně celkem 60krát a patří k nejčastějším liturgickým pojmům. U Jana je koncentrován 9krát v oddíle J 4,20-24.

V představené terminologii můžeme vidět první různorodost, která zůstává zachována dodnes, když křesťané různých konfesí označují své bohoslužebné shromáždění jako bohoslužbu, shromáždění, mši nebo opisem „jít do kostela“ nebo „jít do církve“, „jít do sboru“. Již zdůrazněnou nekultičnost a volnost forem zmiňuje také Adolf Harnack, který charakterizuje křesťanskou bohoslužbu jako duchovní službu obětní bez ceremonií a statutárních pravidel; svaté výkony a svěcení, jež jsou spojeny s kultem, mají v tom svou cenu, že sdělují duchovní statky.²⁵

3. Význam křesťanské liturgie

Poté co jsme si objasnili význam a pozadí pojmu liturgie a dalších výrazů týkajících se bohoslužby v Novém zákoně, můžeme se obrátit k významu křesťanské liturgie. V českém slově „boho-služba“ (něm. *Gottes-dienst*) zaznívá dvojitá povaha liturgie. Jde primárně o *službu lidu* (koho) nebo *ve prospěch lidu, pro lid* (komu)? V Novém zákoně je Ježíš Božím poslem, Pánem, Spasitelem a Veleknězem. Iniciativa je tedy na Boží straně. Bůh se otevírá lidem, nabízí svou spásu, proto bohoslužba: Boží služba člověku. Co však druhý rozměr, tedy jednání lidu při bohoslužbě? Platí také, že bohoslužba = služba člověka/církve Bohu. Jednotlivci a společenství aktivně reagují na Boží jednání. Bohoslužba je

²⁵ A. Harnack, Dějiny dogmatu, 27.

proto Boží milostí i odpovědí na Boží milost.²⁶ V řeckém pojmu i v Novém zákoně je obsažen rozměr „vertikální“ i „horizontální“, na který upozorňuje Adolf Adam. „Liturgie totiž na jedné straně uskutečňuje nezbytnou ‚vertikálu‘ (od člověka k Bohu), na druhé straně však také dává sílu a úkol usilovat náležitě o ‚horizontálu‘ (od člověka k bližnímu a k utváření světa).“²⁷ Skutečná křesťanská bohoslužba je ohrožena, pokud je jeden rozměr opomíjen. V tomto dvojím pohybu je vyjádřen základní postoj člověka a společenství, ale také dynamika a dialogičnost bohoslužby.²⁸ Jde o dění mezi jedincem/společenstvím a Bohem, ale také mezi jednotlivci, kteří utvářejí bohoslužebné společenství. Důležitost bohoslužby je v Novém zákoně předpokládána a patří k podstatě církve, bez ní by byla církev „prostě jen dalším sekulárním klubem“.²⁹ Bez bohoslužby by bylo setkání křesťanů diskusním klubem, zájmovým kroužkem nebo sociálním ústavem pro potřebné.

4. Počátky křesťanské bohoslužby

Raná církev nevznikala v náboženském vakuu.³⁰ Zcela naopak první křesťanské sbory se utvářely v Římské říši, která byla přesycená náboženskými proudy. Zvláště větší města byla plná pohanských chrámů a svatyně. Lukáš píše o pobytu Pavla v Athénách: „když shledal, kolik modlářství je v tomto městě, velmi ho to znepokojovalo“ (Sk 17,16). Avšak své vystoupení na Areopagu začíná pozitivně se slovy: „Athéňané, vidím, že jste v uctívání bohů velice horliví“ (Sk 17,22). Ano, raná církev nebyla obklopena ateistickou náladou, ale vstoupila na „aktivní náboženský trh“.³¹ Mohli bychom se zaměřit na celou řadu kontextů a vlivů, které je dobré zohlednit, omezím se však na jediný z nich.³² Protože počátky křesťanství jsou nejvýrazněji spojeny s Palestinou a židovstvím, zastavíme se krátce u židovské bohoslužby. Vliv židovského dědictví na rané křesťanskou bohoslužbu je považován většinou odborníků za rozhodující,³³ i když je nutné vnímat jak *návaznost*, tak *rozchod* s židovskou tradicí.³⁴

²⁶ Srov. A. Adam, Liturgie, 21.

²⁷ A. Adam, Liturgie, 22.

²⁸ Různé definice bohoslužby, její význam a dynamiku představuje P. Černý, Dynamika života církve, 55-62.

²⁹ F. Stagg, Teologie Nového zákona, 193.

³⁰ L. W. Hurtado, At the Origins of Christian Worship, 7.

³¹ L. W. Hurtado, At the Origins of Christian Worship, 37.

³² L. W. Hurtado, At the Origins of Christian Worship, 8-28, pojednává o náboženském životě v Římské říši.

³³ M. Salajka, Křesťanská bohoslužba, 14: „U kolébky křesťanského náboženství však stojí především Izrael, konkrétně se svým dědictvím synagogy. Jeho vliv je nesrovnatelně původnější a závažnější nežli nějaké oplodnění helenismem.“ K židovskému dědictví také R. P. Martin, Worship, 18.

³⁴ O této dvojí tendenci píše J. Roloff, 1995, Der Gottesdienst, 43.

4.1 Židovství³⁵

V dnešním novozákonním bádání se nestaví Ježíš a jeho učedníci (Dvanáct) *proti* židovství nebo *vedle* židovství, první církev je vnímána *v rámci* židovství 1. st. po Kr. Tuto skutečnost musíme mít na paměti také s ohledem na hledání počátků křesťanské liturgie.³⁶ I když církev velmi brzy zapustila kořeny mimo Palestinu, v Sýrii, v Malé Asii a v Evropě, první křesťanský sbor vznikl v centru židovství v Jeruzalémě kolem roku 30 po Kr. Co platí o bohoslužbě, je třeba vztáhnout také na svátosti. Di Sante má za to, že dnes už se žádný poučený badatel nesnaží hledat počátky křesťanských svátostí mimo biblicko-hebrejskou tradici.³⁷ Židovské kořeny máme dochovány mimo jiné v pojmech, které běžně užíváme při bohoslužbách: *amen, abba, maranatha, haleluja, hosana aj.*

Není možné se věnovat hlouběji bohoslužbě v židovství.³⁸ Uvedme tři základní bohoslužebná místa, o kterých čteme v Novém zákoně: (a) chrám; b) synagoga; (c) domácí bohoslužby/slavnosti.³⁹ V Novém zákoně máme zprávy o tom, že Ježíš a učedníci se zúčastňovali bohoslužeb na všech třech místech.⁴⁰ Přesto je zřejmé, že se Ježíš a první křesťané včetně apoštola Pavla podíleli na bohoslužbě v chrámu, v synagoze, a vyučovali v domech. Z mnoha důvodů (např. misijních) byla pro křesťanskou bohoslužbu rozhodující poslední dvě jmenovaná místa, tj. synagoga a domácí bohoslužba. Zde spatřují prapočátky bohoslužebné pestrosti, která ovlivnila rané křesťanství.

4.2 Synagogální bohoslužba

Pro naše pozorování hraje důležitější roli synagogální bohoslužba než chrámová. Také proto, že zničením chrámu v roce 70 po Kr. se synagoga stala jedním ze dvou hlavních bohoslužebných center, vedle židovské domácnosti.⁴¹ Synagoga sloužila jako místo společného setkání, bohoslužebného shromáždění Židů v den odpočinku - hebr. *bejt ha-kneset*, „dům shromáždění“, řecky sloveso *synagein* (συνάγειν) shromažďovat se, spojovat se nebo řecké *synagógé* (συναγωγή) „shromaždiště“ nebo „shromáždění“.

K hlavním prvkům synagogální bohoslužby patřilo předčítání ze Zákona, které bylo doplněno výkladem (doloženo v Novém zákoně u L 4,16nn), vyznání

³⁵ Více k tématu srov. F. Hahn, *Der urchristliche Gottesdienst*, 12 – 16; L. W. Hurtado, *At the Origins of Christian Worship*; R. P. Martin, *Worship in the Early Church*, 18-27; Di Sante, *Židovská modlitba*.

³⁶ Di Sante, *Židovská modlitba*, kapitola Ježíš a židovská liturgie, 12-13.

³⁷ Di Sante, *Židovská modlitba*, 11.

³⁸ Přehled k židovské liturgii srov. TRE 21, 377-383.

³⁹ J. Roloff, *Der Gottesdienst*, 43-44; M. Salajka, *Křesťanská bohoslužba*, 15.

⁴⁰ Ježíš v synagoze (Mk 1,21; Mt 4,23; L 4,15) i v chrámu (Mk 11,11; J 7,14), srov. kritické výroky na adresu Jeruzalémského chrámu (Mk 11,15-19 par.; Mt 9,13; 17,24-27).

⁴¹ TRE 21, 378.

jednoho Boha *Š'ma Israel* (Dt 6,4-9), společná modlitba a chvalo zpěvy. Ve srovnání s chrámovou bohoslužbou je nápadná strohost synagogální liturgie.⁴² Že modlitba (hebr. tefillah) hrála klíčovou roli pro synagogální bohoslužbu, dokládá také starší doložený název proseuché – „dům modlitby“.⁴³

Zaměřujeme-li se na počátky rozmanitosti křesťanské bohoslužby, je nutno je spatřovat již v židovském dědictví. V době novozákonní, kdy se utvářely počátky křesťanské bohoslužby, nacházíme rozmanitost v rámci židovství (jednotlivé duchovní proudy), ale také v židovské bohoslužbě – v bohoslužebných formách, místech i bohoslužebném textu (text hebrejský nebo řecký (LXX) a jazyku (hebrejšтина, aramejšтина a řečtina). V synagogální liturgii rozpoznáváme hlavní části křesťanské bohoslužby – setkání společenství ke čtení Písma a jeho výkladu, modlitba, díkuvzdání a chvalo zpěvy. Tímto se dostáváme k hlavním rysům raně křesťanské bohoslužby.

5. Rozmanitost raného křesťanstva, kánonu a bohoslužeb

Novozákonník Martin Hengel napsal: „Křesťanství bylo hned od počátku jednotou v různosti a růzností v jednotě. Tuto pluralitní povahu rané církve zrcadlí Nový zákon.“⁴⁴ Hovoříme-li o „raně křesťanské bohoslužbě“, je třeba užít uvozovek a vysvětlit, co tím míníme. Vycházíme z předpokladu počáteční jednoty, nebo pestrosti? Podle Milana Salajky se křesťanská bohoslužba vyvíjela směrem od plurality (mnohosti) k jednotě. Má na mysli postupný proces, kdy se místní bohoslužba nahrazovala bohoslužbou obecněji platnější, větší. Postupně tak vznikaly tzv. „liturgické rodiny“.⁴⁵ Dodejme, že k upevnění rysů bohoslužby došlo až kolem poloviny 2. st. po Kr., jak dokládá Ralph Martin v kapitole o „standardizaci bohoslužby“.⁴⁶ J. D. G. Dunn se ve svém zkoumání rozmanitosti a jednoty Nového zákona zastavuje také u liturgie. V kapitole příznačně nazvané „*Pan-liturgism?*“ si klade otázku, zda existovala nějaká obecná liturgie (*common liturgy*).⁴⁷ Má za to, že nikoliv. Z Nového zákona nelze odvodit jednotný a universální bohoslužebný řád pro všechna společenství v rané církvi, nějakou „pan-liturgii“; užil bych pojem „všeobecná liturgie“ nebo „všeobecně platná liturgie“.

⁴² O prostotě základní struktury liturgie píše B. Nosek, P. Damohorská, Úvod do synagogální liturgie, 67.

⁴³ K. Schubert, Židovské náboženství v proměnách věků, 112. Označení bohoslužebného místa jako „modlitebny“ je užíváno v některých křesťanských církvích dodnes.

⁴⁴ M. Hengel, Evangelista Lukáš, 13. Více o jednotě a pluralitě raného křesťanství F. Vouga, Dějiny raného křesťanství, 255-257.

⁴⁵ M. Salajka, Křesťanská bohoslužba, 14.

⁴⁶ R. P. Martin, Worship in the Early Church, 138-139 (The Standardizing of Worship).

⁴⁷ J. D. G. Dunn, Unity and Diversity, 153-161.

5.1 Rostoucí pestrost

Bohoslužebná různorodost bezesporu souvisí s pestrostí rané církve, o které čteme v Novém zákoně. Německý novozákonník Gerd Theissen si všímá jednotlivých skupin v raném křesťanství a představuje „škálu“: od židokřesťanů (kde krajní křídlo tvoří „falešní bratři“ z Ga 2,4) až po pohanokřesťany.⁴⁸ Ferdinand Hahn strukturoval část své studie o novozákonní liturgii podle tří hlavních skupin v raném křesťanství: (a) aramejsky mluvící společenství; (b) helénistické židokřesťanství; (c) bohoslužba pohanokřesťanů.⁴⁹ Ve srovnání s Theissenovou škálou jde sice o redukované rozdělení, nicméně vystihuje narůstající pestrost rané církve a s tím také související liturgické odlišnosti. Pokud sledujeme tento vývoj o něco detailněji, pak zjišťujeme následujících pět skupin:⁵⁰ 1. prvotní a mateřská jeruzalémská obec („Dvanáct“), jazykem byla aramejšтина, je doložena silná vazba na židovskou bohoslužbu a chrám (Sk 2,46); 2. židokřesťané v Jeruzalémě: tedy skupina řecky mluvících Židů pocházejících z diaspory, ve Skutcích označeni jako „helénisté“ (Sk 6–7); 3. křesťanské obce na jiných místech Palestiny – především v Galileji, v centru Ježíšova působení a setkání s učedníky po vzkříšení; 4. církve mimo Palestinu: apoštol Pavel nachází již existující křesťanskou obec v Damašku (Sk 9,19–22), čteme o křesťanech v Antiochii (Sk 11,19–26) – v syrské oblasti se setkávají křesťané židovského i pohanského původu; 5. křesťanské obce v Malé Asii, Řecku – zde převládalo pohanské obyvatelstvo, které hovořilo řecky.

Zprávy z Nového zákona dokládají, že mezi sbory existovaly kontakty, mimo jiné díky putování apoštolů a dalších spolupracovníků, misionářů a stěhování křesťanů v rámci říše. Jak bylo patrné výše, s misijní prací narůstala různorodost a pestrost křesťanských sborů. Jednotlivé křesťanské obce nebyly izolovanými ostrovy, jak píše Porsch,⁵¹ to však mělo za následek hledání jednoty v otázkách teologických, etických i bohoslužebných. Zápas o jednotu křesťanů jako Božího lidu dokládají v Novém zákoně spory, konfrontace, apoštolské konventy nebo apoštolské listy, ale také praktické kroky k udržení jednoty, např. Pavlem organizované sbírky. Církve od počátku byla na nelehké cestě hledání společného jmenovatele a sdíleného základu při zachování pestrosti. Odlišné kulturně-náboženské pozadí i místní možnosti (např. bohoslužby pouze v domech bez synagogy a chrámu) nebo způsoby hlásání evangelia se nutně projevovaly také v bohoslužebné praxi křesťanů. J. D. G. Dunn má za to, že o diversitě raně křesťanské bohoslužby můžeme stěžii pochybovat. Nachází stejný

⁴⁸ G. Theissen, *Die Religion der ersten Christen*, 347. J. D. G. Dunn, *Unity and Diversity*, 335, předkládá dokonce spektrum v rámci helénistického křesťanství.

⁴⁹ F. Hahn, *Der urchristliche Gottesdienst*, 38–65.

⁵⁰ Takto F. Porsch, *Mnoho hlasů*, 8–11, který schematicky rozlišuje pět obcí.

⁵¹ F. Porsch, *Mnoho hlasů*, 10.

druh jednoty a rozmanitosti jako v jiných oblastech, kterým věnuje pozornost ve své studii.⁵²

Výše uvedené shrnuji do následující teze. Různorodost kánonu, o níž píše novozákoník E. Käsemann, podle kterého máme v Novém zákoně pluralitu modelů církve, a tedy také pluralitu různých eklesiologií,⁵³ můžeme oprávněně vztáhnout na pestrost liturgickou. *Nesporná provázanost eklesiologie a liturgie souvisí s liturgickou pestroostí křesťanské bohoslužby od jejích počátků.*

6. Základní prvky a rysy bohoslužby podle Nového zákona

Vedle zmíněné různorodosti (*diversity*) v rané církvi je potřeba si položit otázku po její jednotě (*unity*) a společných rysech. James Dunn vidí společný základ ve víře v Ježíše, který je vyvýšen.⁵⁴ Jiní teologové definují společného jmenovatele šířeji. Larry Hurtado určuje za základní dva rysy: Kristus je uctíván jako božský spolu s Bohem, je vyloučeno uctívání jiných dalších bohů.⁵⁵ Ralph P. Martin píše o základních principech, které podtrhují bohoslužbu v novozákonní církvi: (a) přítomnost živého Pána; (b) působení Ducha svatého; (c) důraz na budování, přičemž zmiňuje tři části bohoslužby podle listů do Korintu: charismatický prvek; didaktická stránka; eucharistický prvek.⁵⁶

6.1 Základ – shromáždění ve jménu Ježíšově

Vedle chybějících pevných forem a odlišného označení pro bohoslužbu (viz výše) máme v Novém zákoně „volné pravidlo“ (H. Conzelmann), avšak pravidlo zásadní, které je vysloveno v Mt 18,20 „Neboť kde jsou dva nebo tři shromáždění ve jménu mém, tam jsem já uprostřed nich.“ οὐ γάρ εἰσιν δύο ἢ τρεῖς συνηγμένοι εἰς τὸ ἕμὸν ὄνομα, ἐκεῖ εἰμι ἐν μέσῳ αὐτῶν. Podle Hanse Conzelmanna jde o rozhodující prvek, který tvoří bohoslužbu.⁵⁷ Základem křesťanské bohoslužby je přítomnost Ježíšova i v tom nejmenším možném shromáždění. Toto setkání křesťanů je shromážděním ve jménu Ježíšově (συνηγμένοι εἰς τὸ ἕμὸν ὄνομα). Zaprvé zde máme skupinu věřících, která je shromážděna, která se sešla dohromady – vyjádřeno slovesem (συνάγω), může jít o „minispolečenství“ dvou nebo tří

⁵² J. D. G. Dunn, *Unity and Diversity*, 161–163.

⁵³ E. Käsemann, *Einheit und Vielfalt*, 273–278, viz výše.

⁵⁴ J. D. G. Dunn, *Unity and Diversity*, 163.

⁵⁵ Srov. W. L. Hurtado, *At the Origin of Christian Worship*, 37. Ve studii zaznívá autorův důraz na binitární podobu (binitarian shape) rané křesťanské bohoslužby, tedy uctívání Boha a Ježíše Krista, srov. 63nn.

⁵⁶ R. P. Martin, *Worship*, 130nn.

⁵⁷ H. Conzelmann, *Geschichte des Urchristentums*, 37. Autor užívá zmíněné spojení „volné pravidlo“ – „die freie Regel“.

osob. Dále základem bohoslužby není přesný počet nebo dokonce zástup, ale zaslíbení Ježíšovy přítomnosti. Ježíšovo jméno u Mt představuje Ježíše samého.⁵⁸ Pokorný píše: „S přítomností Ježíše v nejmenší myslitelné obci můžeme počítat, jestliže je shromážděna ‚v jeho jménu.‘“⁵⁹ Také apoštol Pavel hovoří o shromáždění křesťanů, kde má být zřetelné, že bude vyznáno „Vskutku je mezi vámi Bůh!“ (1K 14,25). Dar prorocství a jeho uplatnění má vést k tomuto vyznání. V rabínské tradici nacházíme zmínku v souvislosti se studiem Tóry, že kde se sejdou dva a slova Tóry jsou mezi nimi, je mezi nimi Boží přítomnost – Šekina (Avot 3,2). Základem křesťanského shromáždění není přesné místo ani čas. Důležitou podmínkou je sejít se ve jméno Kristově. U Jana je podstatou opravdového uctívání Boha uctívání „v Duchu a v pravdě“ (J 4,23n).

6.2 Pra-liturgie?

Ve Sk 2,42 čteme o setkání těch, kteří po Letnicích přijali evangelium a byli pokřtěni: „Vytrvale poslouchali učení apoštolů, byli spolu, lámali chléb a modlili se.“ (Ἦσαν δὲ προσκαρτεροῦντες τῇ διδασκίᾳ τῶν ἀποστόλων καὶ τῇ κοινωνίᾳ, τῇ κλάσει τοῦ ἄρτου καὶ ταῖς προσευχαίς.) Ačkoliv nelze říci, že tato zpráva popisuje přesný liturgický řád nebo je nějakým typem „pan-liturgie“, může být považována za „pra-liturgii“. Všimněme si čtyř prvků, které se objevují v obměnách napříč Novým zákonem: (1) naslouchání apoštolovskému učení; (2) společenství – koinonia; (3) lámání chleba; (4) modlitba. Dodejme, žeživotu prvních církve patřil také diakonický rozměr a péče opotřebné (Sk 6).

6.2.1 Stavební kameny křesťanské bohoslužby

Následující oddíly mají pouze načrtnout základní obrysy raně křesťanské liturgie, přičemž čtenáře odkazují na literaturu, ve které najde obsáhlejší pojednání. Předeseílám, že doporučeně vyčnívá oddíl 6.2.3, protože téma zpěvu a chval patří mezi nejspornější oblast bohoslužby, jak se s ní setkávám v životě církve. Každý oddíl obsahuje shrnutí ve zvýrazněné tezi, která má být otázkou a impulsem pro současnou bohoslužbu, do jaké míry je tento rozměr zahrnut v našich bohoslužbách.

6.2.2 Čtení a výklad Písma

Raně křesťanskou bohoslužbu spojovalo s bohoslužbou synagogální především hlasité čtení/předčítání svatých textů a jejich výklad. Písmem raně církve byl Starý zákon. Podle složení daného společenství to byl buď hebrejský text, nebo řecký překlad (LXX). Dvojdílný kánon Bible dokládá dodnes ono společné dědictví synagógy a církve. Na místo Starého zákona a vedle

⁵⁸ K výkladu srov. Pokorný, „Neboť kde jsou dva nebo tři shromáždění ...“, 120–130.

⁵⁹ P. Pokorný, „Neboť kde jsou dva nebo tři shromáždění ...“, 122.

něj vstoupily velmi brzy listy apoštolů a evangelia, a ještě před tím ústně tradovaná slova Páně. Z listů apoštola Pavla je zřejmé, že jeho dopisy byly určeny pro celé společenství křesťanů v daném městě (Řím, Korint), větší oblasti (Galacie) nebo v domě.⁶⁰ Tyto listy byly předčítány v rámci bohoslužeb jako apoštolské učení (1Te 5,27; Ko 4,16). Protože raná církev žila v orální kultuře, kde hrálo klíčovou roli mluvené slovo, byl větší důraz kladen na zvěstování a hlasité veřejné předčítání (1Tm 4,13). Můžeme hovořit o didaktické stránce křesťanské bohoslužby s důrazem na vyučování a vzdělávání. *Základem raně křesťanské bohoslužby bylo předávání tradice skrze předčítání, výklad a zvěstování.*

6.2.3 Modlitba a vyznání

Jak bylo zřejmé výše, Ježíš a jeho učedníci pocházeli z národa, pro který byla modlitba nedílnou součástí života. Dokládá to mimo jiné starší název pro synagogu proseuché, tedy dům modlitby.⁶¹ V Novém zákoně i Starém zákoně máme doklady o modlitbě soukromé i společné. Modlitba patřila k židovské zbožnosti. Ježíš se modlil (Mt 26,42; L 6,12), o modlitbě vyučoval (Mt 6,7) a zdůrazňoval její moc (Mt 21,22). Ve své kritice Chrámu kladl důraz na jeho význam jako „domu modlitby“ (Mk 11,17). Důležitost modlitby dokládá dotaz učedníků, jak se mají modlit. Ježíšovou odpovědí byla modlitba známá jako Otčenáš/Modlitba Páně (Mt 6,9-13; L 11,2-4). O modlitbě jako nedílné součásti života křesťanů i křesťanských obcí svědčí listy Pavla (1K 14,15; Fp 1,4) i vyprávění Lukáše (Sk 3,1; 6,4).⁶² Je zřejmé, že *raná církev byla modlícím se společenstvím, které oslovovalo Boha jako Otce. Křesťané vyznávali při bohoslužbách Ježíše Krista jako svého Pána a Spasitele.*

6.2.4 Chvály, hymny a duchovní písně

Ralph Martin tvrdí, že křesťanská církev byla „zrozena v písni“.⁶³ „Zpíval také Ježíš?“, pokládá si otázku F. Kunetka. Ve svém stručném výkladu dochází k závěru, že ano. Jeho odpověď má dvě části. Jednak víme, že se Ježíš podílel na bohoslužbách v chrámě a v synagóze. Zvláště při chrámové bohoslužbě byly zpěv a hudba důležitým liturgickým prvkem.⁶⁴ Dále však můžeme předpokládat zpěv „neliturgický“ při hostinách a svatbách, na kterých se Ježíš podílel.⁶⁵ Máme doklad o zpěvu s učedníky? Kunetka si všímá jedné zmínky

⁶⁰ Dokonce nejosobnější list Filemonovi je adresován „domácí církvi“ v domě Filemona (Fm 2), není proto čistě soukromým listem.

⁶¹ K. Schubert, Židovské náboženství, 112.

⁶² Více k tématu L. W. Hurtado, 74-81.

⁶³ R. P. Martin, Worship, 39. Svůj výrok zdůvodňuje v samostatné kapitole, 39-52.

⁶⁴ K hudebním nástrojům ve SZ viz NBS, 306 – 309.

⁶⁵ F. Kunetka, Stručné dějiny hudby a zpěvu v liturgii, 3.

z Mk 14,26, kde je výslovně napsáno, že na závěr poslední večeře Ježíš a jeho učedníci zpívali: „Když zazpívali chvalozpěv, šli na Olivetskou horu.“ I když většina překladů překládá „chvalozpěv“, je nutno si pod chvalozpěvem představit více zpěvů/halelů. Mohlo se jednat o žalmy na závěr pesachové večeře. V židovské tradici se zpívají nebo odříkávají žalmy 115–118.⁶⁶

Ve Skutcích nečteme přímou zmínku o zpěvu, je dobře možné, že je zahrnut pod pojmem modlitba. Apoštol Pavel předpokládá zpěv při bohoslužbě v Korintu (1K 14,26). Výslovnou zmínku nacházíme v Ko 3,16: „s vděčností v srdci oslavujte Boha žalmy, chválami a zpěvem, jak vám dává Duch.“ V Ef 5,19 čteme: „Plni Ducha zpívejte...“ Avšak chvála je rozšířena na celý život křesťana a křesťanského společenství: „Všechno, cokoli mluvíte nebo děláte, čiňte ve jménu Pána Ježíše a skrze něho děkujte Bohu Otcí.“

Stejně jako v židovství není cílem zpěvu v křesťanské bohoslužbě ovlivnit božstvo k nějaké akci ve prospěch zpívajícího jedince či společenství nebo pomocí hudby navázat spojení s božstvem, jak je tomu u přírodních národů nebo v pohanství. „První církev přijímá židovské pojetí liturgického zpěvu jako chvály, díky a proseb, jako odpovědi na Boží činy spásy v dějinách.“⁶⁷ Dodejme, že v Novém zákoně nemáme doloženo užívání hudebních nástrojů, jak je tomu ve Starém zákoně a chrámové bohoslužbě. Hudba a zpěv jsou lidskou odpovědí na Boží jednání. Tato odpověď mohla mít ustálenou podobu vyjádřenou zpěvem nebo recitací žalmů (1K 14,26). „Kniha žalmů byla zpěvníkem a modlitební knihou křesťanské církve od počátku.“⁶⁸ K tomu však přistupují christologické hymny a duchovní písně k oslavě Krista jako Pána, které mají charismatický charakter. Jde o „charismatickou improvizaci“, tedy zpěv „jak dává Duch“ (Ko 3,16). Zdá se málo pravděpodobné, abychom chápali zmínku o „žalmech, chválách a zpěvu“⁶⁹ z Ko 3,16-17 jako doklad toho, že existovali jasně oddělené druhy zpěvu. Vedle oslavy Boha má zpěv při bohoslužbě také další funkci. Pavel připomíná, že má sloužit k „budování“ (*oikodomei*) společenství (1K 14,26). Je nepochybné, že *raná církev byla zpívajícím a uctívajícím společenstvím*.

6.2.5 Společné jídlo a Večeře Páně

Společné stolování bylo dalším charakteristickým znakem rané církve. Ponechme stranou otázku, jaké místo zaujímala „svátost“ a jaké zvěstování a zda vůbec existovala křesťanská bohoslužba bez společného jídla či Večeře Páně.⁷⁰ Klíčové texty z Nového zákona: (a) synoptická evangelia: Mt 26,26-29;

⁶⁶ Di Sante, Židovská modlitba, 158.

⁶⁷ F. Kunetka, Stručné dějiny hudby a zpěvu v liturgii, 2.

⁶⁸ NBS, 1171.

⁶⁹ L. W. Hurtado, At the Origins of Christian Worship, 147, pozn. 163.

⁷⁰ K tématu P. Filipi, Hostina chudých, 111nn. Autor v úvodu píše: „Večeře Páně bez kázání je únik. Kázání bez večeře Páně mění církev v diskusní klub“, 7.

Mk 14,22-25; L 22,15-20; (b) Pavel: 1K 10,14-22; 1K 11,17-34 – zde apoštol odkazuje na starší tradici; (c) Janovo evangelium: stolování s učedníky (J 13-17) – umývání nohou; voda a krev při probodnutí (J 19,34). Doklady o Večeři Páně je možné rozdělit do těchto okruhů: Poslední večeře; Lámání chleba, Pavlova eucharistie a ostatní zmínky v Novém zákoně.⁷¹ Společné slavení Večeře Páně zahrnovalo velmi brzo tyto základní motivy, jak o nich čteme v 1K 11,17-26: vzpomínku na poslední večeři učedníků s Ježíšem (*v tu noc, kdy byl zrazen*), Kristovu smrt a obět na kříži (*nová smlouva zpečetěná krví, zvěstuje smrt Páně*); Kristovu duchovní přítomnost v eucharistii (*toto je mé tělo a má krev*) a vyhlášení Kristova příchodu (*dokud on nepřijde*). U stolu Páně se spojovala minulost, přítomnost i budoucnost církve. Všimněme si, že v 1K 11 řeší Pavel první spory ohledně křesťanského stolování, které nemá primárně teologické pozadí, jak to známe dnes. V Korintu šlo spíše o sociální nerovnosti, které se projevíly při společném slavení Večeře Páně. „O nic nebylo v křesťanské církvi tolik sporů jako o večeři Páně, jež měla být právě prostředkem společenství. A sotva o čem jiném byla vytvořena tak těžko srozumitelná theologická učení jako o večeři Páně, která přece měla být právě Boží pomocí k porozumění slovu o smíření, názorným obrazem k textu evangelia.“⁷² Ke společnému stolování patřily také slavnostní hostiny nazývané agapy (αἱ ἀγάπαι), což je překládáno jako hody lásky (srov. Jd 12; 2Pt 2,13; vzdáleně texty z J 13; 1K 13).⁷³ Je důležité, že *raná církev byla společenstvím slavícím Večeři Páně a byla společně stolující komunitou.*

6.2.6 Křest

Zatímco Večeře Páně byla opakovanou událostí a součástí bohoslužeb, křest byl iniciačním a jednorázovým aktem. Zdá se být nesporné, že křest je jedním z prvků majících původ v židovství.⁷⁴ Ježíš sám byl pokřtěn Janem v Jordánu (Mk 1,9-11 par.). V Mt 28,16-20 čteme o pověření křtít učedníky Ježíše Krista „trojičním křtem“. U apoštola Pavla a v rané církvi vůbec je křest předpokládán. Nejstarší doklady nacházíme v textech listu Ga 3,26-29. Skutky apoštolů svědčí o spojení pokání, víry a křtu (Sk 2,38.41; 8,12 aj.).⁷⁵ V Ef 4,4-5 čteme: „Jedno tělo a jeden Duch, k jedné naději jste byli povoláni; jeden je Pán, jedna víra, jeden křest.“ Obě svátosti od počátku spojovaly křesťany. Jak píše Adam, křest je ekumenická svátost.⁷⁶ Dodejme, že tuto funkci plnil již

⁷¹ Takto NBS, 1082.

⁷² E. Brunner, *Věřím*, 112.

⁷³ Základní vymezení a vývoj v rané církvi předkládá J. Roloff, *Der Gottesdienst im Urchristentum* 55, také A. Adam, *Liturgika*, 30n.

⁷⁴ Především rituální očišťování Židů, křest proselytů, omývání v Kumránu, srov. G. Barth, *Die Taufe in frühchristlichen Zeit*, 29-33.

⁷⁵ Více ke křtu srov. G. Barth, *Die Taufe in frühchristlichen Zeit*; R. P. Martin, *Worship*, 98-109.

⁷⁶ A. Adam, *Liturgika*, 153.

v době rané církve. *Raná církev byla společenstvím sjednoceným ve víře, v Duchu svatém a ve křtu.*

6.2.7 Jedna bohoslužba, mnoho liturgických forem

Při bohoslužbách vyjadřovala křesťanská církev svou jednotu ve víře v Ježíše Krista a odkazovala na jeho příběh, smrt a vzkříšení. Odpověď jednotlivců i společenství na přijetí spásy byla vyjadřována různým způsobem. Mezi základní a dobře doložené prvky křesťanské bohoslužby můžeme s jistotou zařadit hlasité předčítání, výklad Starého zákona a zvěstování slov Páně, apoštolského učení, zpěv, modlitbu a vyznání Krista jako Pána, dále společné jídlo, které zahrnovalo Večeři Páně, a mravní poučení (pareneze).⁷⁷ Zmíníme ostatní části, o kterých nebylo pojednáno, ale patřily k bohoslužebnému životu: užívání duchovních darů při bohoslužbě (1K 12); vzkládání rukou s modlitbami při ustanovení ke službě (Sk 6,6; 13,3); sbírky na chudé (Sk 11,29n; Ř 15,26); umývání nohou (J 13; 1Tm 5,10), svaté políbení (1K 16,20; Ř 16,16). V Novém zákoně nenajdeme odpovědi na sporné otázky typu: vhodný druh vína a chleba pro Večeři Páně, pořadí a délka bohoslužby, případně nejlepší čas a místo aj. Černý správně shrnuje: „novozákonní církev dostala svobodu v otázce forem. Formy bohoslužby nejsou nikde předpisované.“⁷⁸ Raně křesťanská bohoslužba se utvářela v tomto dynamickém vztahu mezi formou a obsahem, jednotou a pestrostí, svobodou a řádem, tradicí a inovací.

7. Impulsy pro 21. století

Pokud chceme být nejen *informováni*, ale také *formováni*, je potřeba se podívat na dnešní podobu našich bohoslužeb ve světle Nového zákona.⁷⁹ Potřebujeme dále odvalu přidat důraz či důrazy, které jsou z různých důvodů opomíjeny, odmítány. Dodejme také, že má dojít ke změně nejen teologicky poučené (obsah změny), nýbrž ke změně pokorné a laskavé (forma a její provedení, prosazení). To vše s vědomím platnosti hesla „církev stále se reformující“, což znamená, že i ta naše dobře míněná reforma má být chápána jako krok předběžný, kritizovatelný a v budoucnosti reformovatelný. Následující stručný přehled je otevřeným seznamem, který volá čtenáře k doplnění, rozšíření a vlastní reflexi.

7.1 Bohoslužba jako základ církve

V čem se odlišuje církev od klubu nebo zájmového spolku? „Církev je odlišitelná od všech ostatních společností či klubů, které slouží jako obecnství

⁷⁷ Srov. M. Salajka, Křesťanská bohoslužba, 11. Hlavní prvky také F. Porsch, Mnoho hlasů, 10.

⁷⁸ P. Černý, Dynamika, 58.

⁷⁹ Takto W. L. Hurtado, At the Origins of Christian Worship, 98nn, který na závěr své studie zařazuje reflexi pro dnešní bohoslužbu.

nebo mají za cíl zlepšení lidstva, svou bohoslužbou. S těmito kluby a společnostmi má společný zájem na obecenství a službě.⁸⁰ Setkání ve jménu Ježíše Krista (Mt 18,20) nebylo pouze setkáním „přátel a známých“, které mělo posílit vzájemné přátelství. Církev nebyla charitativní společností nebo spolkem přátel Ježíše Nazaretského. Ralph P. Martin nadepisuje jednu kapitolu své knihy: „The Church – A Worshipping Community“.⁸¹ Proč církev není klubem nebo zájmovým kroužkem, i když je tak často vnímána? Důležitým zjištěním je skutečnost, že raná církev sebe chápala jako Boží lid a lid, který uctívá živého Boha. Bohoslužba byla motivována touhou po společném setkání se Vzkříšeným. Bohoslužba může být proto chápána jako pozemský podíl na nebeské realitě.⁸² Církev se shromažďuje především kvůli bohoslužbě, bohoslužba je zároveň jedním z duchovních smyslů její existence.⁸³ Bohoslužba se musí stát opět centrem života církve jako oslavování Boha (*theologia prima*).

7.2 Bohoslužebné společenství

Církev je označována jako společenství poutníků (*communio viatorum*). Zde nacházíme důraz na společenství, které stojí v protikladu k individualismu a zprivatizovanému křesťanství postmoderního stříhu. Bohoslužba je často označena jako „shromáždění“ (být spolu, sejít se), církev (*ekklésia*) – „svolaní jednotlivci“ – je společenstvím (*koinónia*). Ve Sk 2,42 čteme, že „byli spolu“ nebo „zůstávali ve společenství.“ V rané církvi bylo nepředstavitelné, aby si křesťan vystačil sám již z toho důvodu, že jednotlivec/křesťan je součástí celku jako jednotlivý orgán je součástí těla (1K 12,12). Být mimo společenství znamená přicházet o službu duchovními dary (1K 12-14). Již v Novém zákoně zaznívá varování před „zanedbáváním shromáždění“ (Žd 10,25). V době televize, rozhlasu, internetu a širokého výběru kvalitní literatury je možné snadno „nahradit“ bohoslužbu a společenství soukromým studiem či poslechem kázání. To hrozí především tam, kde je pojetí křesťanské bohoslužby omezeno intelektuálně, tedy je redukováno na poučnou přednášku. Toto nebezpečí je aktuálnější v kruzích protestantských i evangelikálních, kde se klade důraz na kázané slovo. Společenstvím mám však na mysli nejen nedělní bohoslužbu, ale také setkávání v užším kruhu, např. „po domech“, jak o tom čteme v Novém zákoně („*ecclesiola in ecclesia*“). Takové setkání bylo běžné ve službě Ježíšově, ale také v praxi prvních sborů. Lary Hurtado správně připomíná rozměr solidarity a blízkosti přítomný při bohoslužbě rané církve,

⁸⁰ F. Stagg, *Teologie Nového zákona*, 193.

⁸¹ R. P. Martin, *Worship*, 9.

⁸² W. L. Hurtado, *At the Origins of Christian Worship*, 113.

⁸³ K duchovnímu smyslu existence srov. P. Černý, *Dynamika života církve*, 62. Vedle bohoslužby uvádí dále vzdělávání a výchovu, evangelizaci.

kteřá se scházela především v domech.⁸⁴ Domácí církve byly dobrým místem, kde se utvářelo obecenství, přátelství a vzájemná důvěra. Jde o koinonický rozměr církve, který v době trpící opuštěností, samotou a individualismem získává opět na významu.

S důrazem na vzájemné obecenství, společenství křesťanů, jak to vyjadřuje spojení „sborová rodina“, však přichází nebezpečí, že bude opominut rozměr vertikální – služba Boží nám a služba Bohu. F. Stagg k tomu píše: „Největším ohrožením dnešního křesťanstva je pravděpodobně praktický ateismus, bohoslužby bez opravdového smyslu pro Boží přítomnost, a tím i bez náležitě úcty.“⁸⁵ Nezaměňujme však úctu, bázeň a bázeň před Bohem za formálnost a náboženskost.

7.3 Bohoslužebná rozmanitost

Novozákonní zprávy nám dosvědčují, že se nemusíme obávat rozmanitosti bohoslužeb – a to rozličných bohoslužebných *míst* (v Novém zákoně: chrám, synagoga, dům, volné prostranství), různých *časů* (sobota, ale také den po sobotě, tedy neděle ráno či večer, každý den) nebo odlišných *jazyků* (řečtina, aramejšťina, hebrejšťina, později v západní církvi latina).⁸⁶ Nemusíme se obávat užívat „koiné“ – tedy obecného jazyka. Koiné byla běžným řeckým jazykem, ve kterém byl sepsán Nový zákon a který byl srozumitelný pro širší okruh čtenářů/posluchačů. Zároveň není třeba nahrazovat všechny „církvní“ pojmy – vždyť i v řecky psaném Novém zákoně nacházíme hebrejská či aramejská slova *amen*, *haleluja*, *hosana* aj. Často jsou vysvětlena a vyložena pro ty, kterým byl původní jazyk již cizí. Právě snaha o srozumitelnost, kterou dokládá překlad a výklad cizích výrazů, souvisí s dalším bodem.

7.4 Misijní bohoslužba – srozumitelná bohoslužba

Vedle rozměru charismatického společenství, které je dary budováno, chci položit důraz na *misijní* rozměr křesťanské bohoslužby,⁸⁷ což předpokládá její *srozumitelnost* pro nového, náhodného nebo nevěřícího návštěvníka. Tento důraz na porozumění je dobře doložený v 1K 14,23-25, kde Pavel počítá s tím, že do korintského sboru zavítají také lidé mimo společenství, tj. ne-křesťané. Apoštol si přeje, aby byli takoví lidé osloveni. Pokorný předkládá zajímavý výklad tohoto místa a shrnuje: „Příběh návštěvníků křesťanských bohoslužeb je příběhem o srozumitelné komunikaci s okolím, který v parenetické části

⁸⁴ W. L. Hurtado, *At the Origins of Christian Worship*, 42nn.

⁸⁵ F. Stagg, *Teologie Nového zákona*, 193.

⁸⁶ K liturgickému jazyku srov. A. Adam, *Liturgika*, 86n.

⁸⁷ Také F. Hahn, *Der urchristliche Gottesdienst*, 86.

Pavlova listu hraje významnou roli.⁸⁸ Mnozí návštěvníci se cítí vyloučení jen díky tomu, že nerozumějí církevní hantýrce nebo frázím, za které se můžeme dobře schovat. Je posláním církve být tu pro druhé, což vyžaduje zůstat otevřeným pro nové a hledající. *Snaha o srozumitelnost vyjadřuje jeden ze smyslu existence církve – otevřenost pro svět.*

7.5 Subjektivní a objektivní stránka bohoslužby

V NZ nacházíme dobrou oporu pro tezi Adolfa Adama, že je potřeba udržet *subjektivní* i *objektivní* stránku bohoslužby. Jde o vztah mezi pevnými liturgickými formami Otčenáš, zpěv žalmů, opakování křesťanských vyznání atd. a volnými projevy pod vedením Ducha svatého. S tím dále souvisí zachování rozměru kolektivního a individuálního. Adam k tomu píše: „Pro budoucí liturgii je žádoucí dosáhnout harmonické rovnováhy mezi svobodou a řádem, mezi subjektivitou a objektivitou, mezi kreativitou a stanoveným způsobem utváření. Na jedné straně nám ukazuje moderní věda o komunikaci, jak důležité mohou být subjektivní kvality liturgovy (komunikační, vysílačí) pro úspěšnost informací a výzev, aby ‚vysílání‘ skutečně došlo a bylo přijato na správné vlnové délce. V tomto ohledu mluví mnohé pro osobní, tvůrčí a životu blízký tón liturgické slavnosti. Na druhé straně však, i když odhlédneme od neměnných prvků, potřebuje liturgie jistý stupeň objektivity, a tedy i omezení subjektivitý.“⁸⁹ Adam pokračuje: „Nelze ani přehlédnout, že v době snadné manipulace člověka hromadnými sdělovacími prostředky se ‚volně tvořící liturgové‘ mohou octnout v nebezpečí, že vedle subjektivních jednostranností budou vnášet do liturgie rovněž ideologické a doktrinální prvky, které budou odsouvat správné akcenty a budou vnášet od obcí zmatek. V Novém zákoně nacházíme oporu pro důraz inspirovaný (charismatický) a uplatnění duchovních darů, ale také pro pevné formy a předávání tradice (úřad, pověření). Byl to apoštol Pavel, který kladl důraz na dary Ducha svatého (1K 12), přitom však nabádal k řádu (1K 14,40). Je zarážející ono selektivní čtení jeho listů, kdy se jménem Pavla zastřešuje argumentace buď jen pro svobodu a improvizaci, nebo naopak výhradně pro řád a přesné předávání raně křesťanské tradice.

7.6 Eschatologický rozměr

Larry Hurtado si všímá jednoho důležitého rysu raně křesťanské bohoslužby, který by neměl být opominut. Zdůrazňuje, že křesťanská bohoslužba by měla být chápána jako předjímka a vyhlášení konečného vítězství Boha

⁸⁸ P. Pokorný, Hermeneutika, 365.

⁸⁹ A. Adam, Liturgika, 433.

a Božího záměru v Kristu. Jde o zaměřenost směrem do budoucnosti a otevřenost vůči přicházejícímu Pánu.⁹⁰ Především kniha Zjevení upíná pohled za přítomné utrpení a útlak. Povzbuzení a naděje pro současnost má svůj zdroj v pohledu na budoucí vítězství Beránka, který zničí nepřátelské síly a ukončí utrpení věrných. Jde o posílení těch, kteří mají účast na bohoslužbě. „Ve slavení bohoslužby se takřka odráží božská, nebeská skutečnost, kterou také vizionář popisuje jako nikdy nekončící bohoslužbu... Při liturgii, slavení křtu a eucharistii ... dostávají věřící podíl na spáse ve ‚věčném‘, nebeském světě.“⁹¹ Církev se schází k bohoslužbě s pohledem upřeným ke Kristu, kterého očekává a vyhlíží. Vyznává a volá jako společenství: „Přijď, Pane Ježíši!“ (Zj 22,20).

Každý, kdo promýšlí zmíněné důrazy a impulsy pro 21. století, jistě najde další body, které by doplnil a rozvinul: rozměr bohoslužby diakonický, charismatický, didaktický nebo koinonický atd. Podívejme se však v posledním bodu na téma, které se dotýká všech zmíněných i opominutých důrazů.

7.7 Bohoslužba a spiritualita

V posledním bodě se chci krátce zmínit o spojitosti mezi spiritualitou jednotlivce a liturgií jako bohoslužbou kolektivní a veřejnou. Nehodlám se pouštět do hlubších analýz, chci tuto rovinu pouze otevřít, protože ji považuji pro liturgiku i praktický život církve za podstatnou. Vycházím z předpokladu, že v prostředí náboženské svobody nemá být křesťanská bohoslužba záležitostí tajnou a určenou pouze pro zvané či uzavřeným klubem (jinak v době pronásledování). To však znamená, že bohoslužebné společenství může být velmi pestré věkově, sociálně, subkulturně, rasově i jinak. Je možné obsahem a formou oslovit takto různorodou skupinu? Jistě jsme už potkali křesťany, kterým je blízký řád římskokatolické mše, tichý a důstojný kostelní prostor s prastarými lavicemi a obrazy, zatímco jiný prchá z tohoto prostředí do strohé modlitebny bez výzdoby nebo do kulturního domu, kde v neděli probíhá spontánní setkání křesťanů s velmi volnými a civilními formami projevu. Jako kazatel konkrétního sboru a teolog se ptám, zda je možné všechny oslovit, všem se zavděčit a obsáhnout celou tuto škálu. Odpověď na pestrost očekávání od bohoslužebných forem a teologických důrazů nacházím v odlišných spirituálních preferencích i rozmanitosti druhů a typů křesťanské spirituality, na kterou působí řada činitelů. Alister McGrath zmiňuje tři hlavní: estetické, psychologické a sociologické, avšak bere v úvahu také otázky pohlaví,

⁹⁰ L. W. Hurrtdo, *At the Origins of Christian Worship*, 115.

⁹¹ F. Porsch, *Mnoho hlasů*, 216-217.

společenské třídy a rasy.⁹² Mohli bychom s McGrathem říci, co křesťan, to spiritualita.⁹³

Analogicky k osobním temperamentům se kniha Garyho Thomase zaměřuje na typy křesťanské spirituality. K popsání základních způsobů, jakými přistupujeme k Bohu a projevujeme svou víru, určuje autor devět „duchovních temperamentů“. „Bůh nám dal různé osobnosti a různé temperameny. Je zcela přirozené, že se tyto rozdílnosti projeví v našem v způsobu zbožnosti.“⁹⁴ Autor popisuje např. křesťany typu intelektuálního, asketického, tradicionalistického nebo entusiastického. Podle Thomase se důrazy a preference u jednotlivců mohou v průběhu života měnit. Každý má podle autora také jedinečnou kombinaci těchto duchovních temperamentů.

Položme si zcela konkrétní otázku: Kam patřím já jako kazatel, farář, starší nebo člen sboru? Předpokládám-li, že každý máme jistou škálu zaměření: co převažuje v mé spiritualitě? Kam bych zařadil vlastní tradici a denominaci? Jaké je nastavení většiny staršovstva nebo členů mého společenství? Hovořím o tom z toho důvodu, protože je více než pravděpodobné, že právě zde – v naší spiritualitě, obdarování, naladěnosti či nastavení – najdeme příčinu mnoha urputných „teologických“ sporů ohledně liturgických forem a obsahu. Reflexe a odstup od vlastní spirituality a tradice může otevřít prostor pro vzájemný dialog a respekt o podobě bohoslužby. Pokud porozumím škále „temperamentů“ s jejich silnými i slabými stránkami, mohu se stát tolerantnějším vůči křesťanům s jinými důrazy a prožíváním víry. Reflexe mě uschopní lépe odlišit hledisko biblicko-teologické od převážně osobního.

Chci zdůraznit, že při snahách o reformu liturgie je poctivé si přiznat, že nejde primárně o biblický princip nebo formu, nýbrž o osobní preferenci, žitou tradici, posun ve vlastní spiritualitě nebo naopak o snahu oslovit novou skupinu/subkulturu ve společnosti. Volání po reformě liturgie může být pochopitelně zapříčiněno posunem ve spiritualitě části společenství či celé denominace. Může k tomu dojít díky generační obměně, sociálnímu složení, nové duchovní zkušenosti, teologickému posunu atd. Mám za to, že reflexe vzájemného dynamického vztahu mezi *teologií*, *liturgií* a *spiritualitou* může být nápomocná pro život víry jednotlivce i společenství.⁹⁵ Liturgickou různorodost v křesťanstvu vnímám jako viditelný projev pestrosti teologické a spirituální.

⁹² Srov. A. McGrath, *Křesťanská spiritualita*, 27.

⁹³ A. McGrath, *Křesťanská spiritualita*, 28: „Dalo by se rozumně tvrdit, že je tolik spiritualit, kolik je křesťanů, a že každý křesťan se snaží reagovat na křesťanskou víru v termínech jeho specifických (a jedinečných) okolností.“

⁹⁴ G. Thomas, *Posvátné stezky*, 12.

⁹⁵ McGrath, *Křesťanská spiritualita*, 47nn, se věnuje jak vztahu mezi teologií a spiritualitou, jejich kladným i záporným stránkám, tak jejich vzájemnému působení.

Závěr

V centru pozornosti novozákonních textů nestojí uspořádání církve ani liturgie, nýbrž osoba a dílo Ježíše Krista. Z toho důvodu máme tak málo zpráv o bohoslužebných formách. Víme jistě, že se křesťané od počátku k bohoslužbě scházeli, a něco málo o tom, co patřilo mezi základní stavební kameny raně křesťanské bohoslužby. Nicméně z těchto skromných zmínek nedokážeme vyvodit přesnější popis forem – ono sporné a církev rozdělující *jak*. Rozmanitost a jednota, která je doložitelná v kánonu Nového zákona a na prvních křesťanských společenstvích, se projevuje také na raně křesťanské liturgii. Nelze tedy hovořit o nějaké závazné, universální raně křesťanské „pan-liturgii“ nebo „pra-liturgii“, kterou můžeme z Nového zákona vyčíst a uplatnit ji jako vzorový a závazný model pro nás. Zmiňovaná různorodost a pestrost je přítomna od počátku církve. Můžeme říci, že je jaksi v „DNA církve“ od jejího zrodu. Napětí mezi jednotou a různorodostí působí potíže nejen nám v 21. století. Snaha prosadit uniformitu nemá oporu v Novém zákoně. Analogií jednoty a pestrosti nám mohou být dary Ducha svatého, jak o nich píše apoštol Pavel (1K 12-14). Je pouze jeden Duch, ale řada darů Ducha (charismat). Důležitou podmínkou pro křesťanskou bohoslužbu, která sjednocuje tuto pestrost je dle mého názoru očekávání Boží přítomnosti, zaslíbené Ježíšem pro ty, kteří se sejdou v jeho jménu (Mt 18,20) a budou uctívat Boha v Duchu a v pravdě (J 4,23n). Křesťanská bohoslužba je událostí mezi Bohem a jeho lidem. Je projevem Boží milosti k člověku, ale zároveň čestným a nezastupitelným úkolem církve zde na zemi. Bohoslužba může být chápána jako nejjednodušší forma odpovědi křesťana Bohu,⁹⁶ je také předjímkou nové skutečnosti, již v plnosti vyhlížíme a očekáváme. Jednotlivci i církve se bohoslužbou vztahují k něčemu, co jejich existenci zde na zemi přesahuje. Křesťanská bohoslužba ve světle Nového zákona zahrnuje rozměry dávání a přijímání, dialogičnost naslouchání i odpovědi, svobody i řádu, budování jedince i společenství. Přestože se bohoslužba odehrává na odděleném místě a ve vyhrazený čas, jsme voláni k bohoslužbě všedního dne, tedy k životu před Boží tváří. Slovy apoštola Pavla: „Vybízím vás, bratří, pro Boží milosrdenství, abyste sami sebe přinášeli jako živou, svatou, Bohu milou oběť; to ať je vaše pravá bohoslužba“ (Ř 12,1). ▣

⁹⁶ P. Černý, Dynamika, 56.

Literatura

- Adam, Adolf. *Liturgika: křesťanská bohoslužba a její vývoj*. Praha: Vyšehrad, 2001.
- Aune, David E. *Worship, Early Christian*. in: *ABD VI*, New York: Doubleday, 1992, 973-978.
- Balz, H., Schneider G., ed. *Exegetisches Wörterbuch zum Neuen Testament (EWNT)*. Stuttgart: Kohlhammer, ²1992.
- BibleWorks: *Software for Biblical Exegesis & Research*. Version 7.0 c2006.
- Barth, Gerhard. *Die Taufe in frühchristlichen Zeit*. Neukirchen-Vluyn: Neukirchener, 1981.
- Bieritz, Karl-Heinrich. *Liturgik*. Berlin: Walter de Gruyter, 2004.
- Coenen, L., Haacker K. *Theologisches Begriffslexikon zum Neuen Testament (TBLNT)*. Wuppertal/ Neukirchen-Vluyn: Brockhaus /Neukirchener, 2005.
- Conzelmann, Hans. *Geschichte des Urchristentums*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, ³1976.
- Černý, Pavel. *Dynamika života církve*. Praha: Oliva, 1998.
- Di Sante, Carmine. *Židovská modlitba: k počátkům křesťanské liturgie*. Praha: ΟΙΚΟΥΜΕΝΗ, 1995.
- Douglas, J. D., ed. *Nový biblický slovník (NBS)*. Praha: Návrat domů, 1996.
- Dunn, J. D. G. *Unity and Diversity in the New Testament*. London: SCM Press, ³2006.
- Filipi, Pavel. *Hostina chudých*. Praha: Kalich, 1991.
- Filipi, Pavel. *Církev a církev*. Brno: CDK, 2000.
- Hahn, Ferdinand. *Der urchristliche Gottesdienst*. Stuttgart: Katholisches Bibelwerk, 1970.
- Harnack, v. Adolf. *Dějiny dogmatu*. Praha: Kalich, 1974.
- Hengel, Martin. *Evangelista Lukáš: První křesťanský dějepisec*. Praha: Vyšehrad, 1991.
- Hurtado, Larry W. *At the Origins of Christian Worship: The Context and Character of Earliest Christian Devotion*. Grand Rapids: William B. Eerdmans, 2000.
- Käsemann, Ernst. Einheit und Vielfalt in der neutestamentlichen Lehre von der Kirche. in: *Exegetische Versuche und Besinnungen I*. Berlin: Evangelische Verlagsanstalt, 1968, 273-278.
- Kunetka, František. *Stručné dějiny hudby a zpěvu v liturgii*. Olomouc: CMBF, 1989.

- Kunetka, František. *Židovský rok a jeho svátky*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2001.
- Liturgie, in: *TRE 21*, Berlin: Walter de Gruyter, 1991, 358 – 383.
- Martin, Ralph P. *Worship in the Early Church*. Grand Rapids: W. B. Eerdmans, 1975.
- McGrath, Alister E., ed. *Blackwellova encyklopedie moderního křesťanského myšlení*. Praha: Návrat domů, 2001.
- McGrath, Alister E. *Křesťanská spiritualita*. Praha: Volvox Globator, 2001.
- Nosek, B.; Damohorská, P. *Úvod do synagogální liturgie*. Praha: Karolinum, 2005.
- Peterson, David. *Worship in the New Testament*. in: D. A. Carson, Ed. *Worship: Adoration and Action*. Grand Rapids: Baker Book House, 1993, 51-91.
- Pokorný, Petr. „Neboť kde jsou dva nebo tři shromážděni ...“ (Mt 18,20). *Teologická reflexe*. 2/1999, 120-130.
- Pokorný, Petr. *Hermeneutika jako teorie porozumění*. Praha: Vyšehrad, 2005.
- Porsch, Felix. *Mnoho hlasů jedna víra*. Praha: Zvon, 1993.
- Roloff, Jürgen. *Der Gottesdienst im Urchristentum*. in: *Handbuch der Liturgik: Liturgiewissenschaft in Theologie und Praxis der Kirche*: Hans-Christoph Schmidt-Lauber, Karl-Heinrich Bieritz, ed. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, ²1995.
- Salajka, Milan. *Křesťanská bohoslužba*. Praha: Blahoslav, 1985.
- Schubert, Kurt. *Židovské náboženství v proměnách věků*. Praha: Vyšehrad, 1999.
- Smolík, Josef. *Kapitoly z liturgiky*. Praha: Ústřední církevní nakladatelství, 1960.
- Stagg, Frank. *Teologie Nového zákona*. Praha: BJB, Helioprint, 1996.
- Theissen, Gerd. *Die Religion der ersten Christen: eine Theorie des Urchristentums*. Gütersloh: Kaiser, Gütersloher Verlagshaus, ³2003.
- Thomas, Gary. *Posvátné stezky: devět duchovních temperamentů - jejich silé a slabé stránky*. Praha: Návrat domů, 2008.
- Tozer, A. W. *Následování Boha*. Praha: Návrat domů, 2000.
- Vouga, François. *Dějiny raného křesťanství*. Brno: CDK/Vyšehrad, 1997.